

Lesbrief bij de animatie

LUCIFER

Docentenhandleiding bij lessenreeks *Vondels
Lucifer*

Docentenhandleiding bij lessenreeks *Vondels Lucifer*

De lessenreeks *Vondels Lucifer* biedt een kant-en-klare serie aan opdrachten waarmee je gedurende zes weken aan de slag kunt gaan. In die zes weken lees je de tragedie met je klas en maken leerlingen opdrachten die hun begrip van de tekst verdiepen. In de opdrachten komen verschillende vaardigheden van het schoolvak Nederlands aan bod (schrijven, lezen, argumentatieanalyse, bronnen vergelijken, poëzieanalyse).

Je kunt ook een selectie maken uit de opdrachten als je niet de hele tekst behandelt. Per opdracht is in onderstaand schema aangegeven welke voorkennis leerlingen nodig hebben. In de opdrachten zelf is aangegeven welke fragmenten je moet lezen om de opdracht te kunnen maken.

Opdrachten

VEREISTE VOORKENNIS	OPDRACHT	VAARDIGHEDEN
Na introductie en lezen eerste bedrijf	1 Lucifer en Iblies	Lezen en bronnen vergelijken
Na 3e en 4e bedrijf	2 Opstand in de hemel: argumentatieanalyse	Argumentatieanalyse
Na 5e bedrijf	3 Lucifer als literair personage	Intertekstueel redeneren, poëzieanalyse
	4 Literaire schandalen	Lezen, schrijven, bronnen vergelijken
	5 De stijl van Vondels Lucifer	Aandachtig lezen en analyseren, creatief schrijven

Werkvormen en suggesties om *Lucifer* in de klas te introduceren

De lessenreeks is gebaseerd op de hertaling van Marijke Meijer Drees die verschenen is bij Kleine Uil in 2022. Schaf een klassenset aan zodat iedere leerling een eigen exemplaar van de tekst heeft. (De uitgever biedt korting op klassensets.)

Per opdracht is aangegeven op welke manier je de tekst kunt lezen in de klas. Opties zijn:

Voorlezen uit de brontekst leerlingen lezen mee en kunnen switchen tussen hertaling en origineel. Dit is aanbevolen bij de opdrachten waarin Vondels stijl centraal staat.

Theaterlezen geef leerlingen een rol en laat ze de tekst van hun personage voorlezen. De rest van de klas leest mee. Dit is een goede werkvorm voor de opdrachten bij het tweede en derde bedrijf.

Voorlezen uit de hertaling. Bij langere passages of het voorlezen van een heel bedrijf in een lesuur is dit de beste optie. Zie ook [deze bijdrage](#) op Neerlandistiek.nl, waarin een docent Nederlands zijn ervaring met het klassikaal (voor)lezen van de hertaling van *Lucifer* beschrijft.

Toelichting animatie

[De animatie](#) verheldert de plotstructuur en de christelijke thematiek van de tragedie. Gebruik hem als introductie op de tekst, naast Vondels 'inhoud' op pagina 9 van de hertaling. Bevat hij spoilers? Ja. Maar daardoor kun je meteen dieper de tekst in duiken en fragmenten zorgvuldiger lezen met je klas, leerlingen weten dan de context van de scènes die je behandelt.

In de animatie staat de 'staatverandering' centraal. Door de verheffing van de mens denken de engelen gedegradeerd te worden in de kosmische hiërarchie. Lucifers onvrede hiermee leidt tot de val van de engelen. Hij neemt de mens mee in zijn val door Adam en Eva in het paradijs te verleiden.

De concentrische cirkels die op verschillende plekken terugkomen in de animatie zijn ontleend aan het Ptolemeïsche wereldbeeld waarin de aarde centraal staat te midden van negen hemelsferen. Vondel maakt gebruik van deze ordening, bijvoorbeeld wanneer hij Apollion door negen bogen laat reizen in het eerste bedrijf. Dit wereldbeeld was in de zeventiende-eeuwse wetenschap reeds achterhaald, maar Vondel gebruikte het toch in zijn tragedie. Wellicht omdat het een duidelijk middelpunt heeft en een hiërarchie: beide zijn belangrijk voor zijn centrale thema, de veranderende verhouding van de engelen en de mens ten opzichte van God.

Ook zit Vondels tragedie vol met kosmische beeldtaal (sterren, zon, maan, glans, stralen, hemel, engelen worden beschreven als hemelduiven, de mens als aardworm...). Dit kun je klassikaal toelichten aan de hand van de animatie. Leerlingen kunnen hier dan extra goed op letten tijdens het lezen.

De menswording van God in de geboorte van Jezus Christus wordt in de brontekst terloops aangestipt. Het zeventiende-eeuwse publiek wist waar Vondel over sprak. Marijke Meijer Drees maakt dit al explicieter in haar hertaling, door geen termen als 'het vleesgeworden woord' te gebruiken, maar rechtstreeks te verwijzen naar 'Christus'. In de animatie hebben wij dit nog explicieter gemaakt door het beeld van de kerststal te gebruiken met een opgaande ster. In verschillende opdrachten komt deze religieuze thematiek nader aan bod.

Antwoordmodel leerlingopdrachten

De close-reading opdrachten zijn gemaakt om de gesprekken over de tekst diepgang en richting te geven. Gebruik ze om een gesprek over de tekst aan te gaan in de klas, in kleine groepjes of klassikaal. Er is een antwoordmodel gemaakt om het materiaal voor de docent zo gebruiksvriendelijk mogelijk te maken. Dit betekent niet dat dit het enige mogelijke of juiste antwoord is. Op de volgende pagina's vind je onze antwoorden bij alle opdrachten.

Ter voorbereiding op de lessenreeks raden wij je aan om zelf de hele tekst te lezen en ook de pagina op Literatuurgeschiedenis.org over [Lucifer](#) te bekijken.

De lessenreeks *Vondels Lucifer* is gemaakt door Joke Brassier (klassiekers in de klas) en Marie-José Klaver (vakdidacticus en leraar Nederlands), in opdracht van Literatuurgeschiedenis.org. Eventuele vragen of opmerkingen kun je delen via het [contactformulier](#) van klassiekers in de klas.

Antwoorden

Opdracht 1 Waar komt het kwaad vandaan? Lucifer en Iblies

In alle religies zijn oorsprongsverhalen te vinden over het kwaad. In deze opdracht vergelijken we zo'n oorsprongsverhaal rondom een personage uit de christelijke en islamitische traditie: Lucifer en Iblies.

Waarom?

Dankzij de diversiteit van onze klassen zijn er in iedere klas wel leerlingen te vinden met voorkennis over de verhaalloop van Vondels *Lucifer*. Islamitische leerlingen zijn zeer goed op de hoogte van het verhaal van Iblies, Lucifers tegenhanger. Deze opdracht is ingegeven door de wens om deze voorkennis te gebruiken in de klas en die kennis daarmee ook te waarderen. Daarnaast is er een persoonsvormend doel: leerlingen zien in dat er overeenkomsten zijn tussen religieuze tradities. Deze kennis helpt ze om elkaar beter te begrijpen, maar kan ook nuttig zijn bij het herkennen van religieuze thema's in kunst en literatuur. Let erop dat het niet gaat om een vergelijking van de waarde van beide religies. Hoewel er dingen anders zijn, gaat het niet om 'de juiste versie.'

Voorkennis en voorlezen

Zet deze opdracht in na een introductie van Vondels tragedie en het lezen van het eerste bedrijf.

Startopdracht

Bekijk de rolprent op pagina 7 (ook te vinden op de *Lucifer* pagina op Literatuurgeschiedenis.org) en zoek voorbeelden op van schilderijen waarin de val van de mens wordt verbeeld. Lees samen de 'inhoud' (blz. 9) en bespreek de relatie tussen de val van de engelen en van de mens.

Lezen en bespreken

1. Welke associaties roept de naam Lucifer bij jullie op? En wie kent 'Iblies'?

Maak aantekeningen op het bord van de antwoorden van leerlingen.

Achtergrondinformatie

Het verhaal van Iblies – de gevallen engel is bekender bij Islamitische leerlingen dan het verhaal van Lucifer bij christelijke leerlingen. Wellicht omdat Iblies' val rechtstreeks beschreven wordt in de Koran en bij Lucifer wordt er alleen naar verwezen. Zie ook de vergelijkingen op de website Koran en Bijbel naast elkaar in de volgende opdracht.

Andere plekken in de Bijbel waarin verwezen wordt naar de val van Lucifer zijn:

2 Petrus 2:4 'Engelen die gezondigd hebben'

Jesaja 14:22 en verder 'Hoe zijt gij uit de hemel gevallen, gij Morgenster?'

De benaming 'Morgenster' wordt ook voor Christus gebruikt, bijvoorbeeld in 2 Petrus 1:19 'De Morgenster die opgaat in uw hart.'

Bas Jongenelen schrijft in *De duivel in de Nederlandse literatuur* dat er in het jodendom en de eerste eeuwen van het christendom verschillende verhalen over het ontstaan van het kwaad circuleerden. Het verhaal van de opstandige engel Lucifer is dominant geworden. Jongenelen wijst op de rol van de zesde/zevende-eeuwse Paus Gregorius de Grote hierin. Hij vond het Lucifer-hoogmoedverhaal het meest logisch en dus werd dit gezien als de authentieke ontstaansgeschiedenis van het kwaad.

2. Bezoek de website Koran en Bijbel zij aan zij en bekijk het thema 'de schepping van de mens.' Let daarbij vooral op onze personages Satan (een andere naam voor Lucifer) en Iblies. Noteer in een schema welke overeenkomsten en verschillen je ziet. Werk in groepjes van vier. Je mag je eigen achtergrondkennis ook meenemen in je vergelijking.

3. Bespreek in de klas welke overeenkomsten en verschillen jullie gevonden hebben.

Lucifer en Iblies: overeenkomsten

Allah verwacht absolute gehoorzaamheid: de engelen moeten buigen voor de mens. Iblies weigert, net als Lucifer. Dit veroorzaakt zijn val. Net als bij Lucifer speelt hoogmoed een rol. In beide tradities treedt hij op als 'verleider' van de mens, hij probeert de mens mee te nemen in zijn val.

Lucifer en Iblies: verschillen

De status van engelen is verschillend in de christelijke en islamitische traditie. In de Islam hebben engelen geen vrije wil. Ze kunnen dus niet kiezen voor een opstand. Iblies wordt als 'bijna-engel' gezien: een geest, die zo vroom was, dat hij bijna de engelengraad bereikt had. Maar door deze keuze faalt hij en wordt hij nooit echt een engel. Hij transformeert in Shaitaan (Satan). Let op: dit is niet af te leiden uit de fragmenten op de website Bijbel en Koran naast elkaar.

Iblies/Shaitaan vraagt God hem pas te straffen op de dag des oordeels. Zodat hij de kans krijgt te laten zien dat het perfecte wezen, de mens, ook zal falen aan Gods gebod te voldoen.

Jezus komt ook in de Koran voor om de mensheid te redden. Maar omdat het concept van de erfzonde niet bestaat in de Islam, hoeft hij niet gekruisigd te worden. Volgens de traditie wordt Judas gekruisigd en mensen zien hem aan voor Jezus. Dit markeert een verschil met de christelijke traditie, waar de kruisiging van Christus nodig is om de zondeval, de val van de mens, ongedaan te maken. Lucifers verraad is dus een voorwaarde voor de menswording van Christus. En dat God mens wordt, is nu juist de reden van Lucifers afgunst. Deze kennis is belangrijk voor het begrijpen van Lucifer dus sta erbij stil.

4. Terugblik: wist jij dat er zoveel overeenkomsten tussen beide tradities zijn? Wat betekent dit voor jou?

Bronnen

Bax, M. M. H. (1991). *De engel van de wanhoop: De argumentatie rond het opstandsmotief in Vondels Lucifer*. De Nieuwe Taalgids, 84. Opgehaald van https://www.dbnl.org/tekst/_taa008199101_01/_taa008199101_01_0011.php

Jongenelen, B. (2022). *De duivel in de Nederlandse literatuur*. Gompel & Svacina.

[De Schepping van de mens – Koran en Bijbel zij aan zij](#)

Antwoorden opdracht 2 Argumentatieanalyse van de opstand in de hemel

In deze opdracht ga je de argumentatieve context van de opstand in de hemel onderzoeken. Je analyseert het centrale geschilpunt, de posities van de engelen en je evalueert de argumenten van beide kanten.

Voorkennis

Maak deze opdracht na het lezen van het derde bedrijf. Voor het maken van de opdracht is nauwkeurig lezen van het tweede en derde bedrijf noodzakelijk.

Vorbereiding docent

Lees het artikel: *De engel van de wanhoop: De argumentatie rond het opstandsmotief in Vondels Lucifer* van Marcel Bax. De link naar deze bron is te vinden bij 'Bronvermelding' onderaan dit document. De opdrachten zijn gebaseerd op de argumentatieanalyse uit deze bron. Ik verwijs direct naar Bax in het antwoordmodel.

Startopdracht

1. **Welke ervaringen heb jij met groepsdruk? Kun je een moment beschrijven waarop je voelde dat je iets moest doen of zeggen om erbij te horen, zelfs als je er eigenlijk niet achter stond? Hoe ging je hiermee om en wat heb je ervan geleerd? Bespreek in tweetallen.**

Eigen antwoord leerlingen.

In deze opdracht gaan we bekijken in hoeverre groepsdruk een rol speelde in Lucifers besluit om in opstand te komen tegen God.

2. **Waarom komt Lucifer eigenlijk in opstand? Aan het einde van het eerste bedrijf krijgen de engelen een boodschap van Gabriël. Lees deze boodschap op p. 29 van de hertaling. De passage begint met 'Luister, engelen.'**

Welk nieuws brengt Gabriël? Noteer in een paar zinnen de kern van zijn boodschap.

God heeft besloten de mensheid voor eeuwig te verheffen door de menswording van Christus. Dit plaats de mens hoger in de kosmische hiërarchie dan de engelen. Daarbovenop volgt de boodschap dat de engelen de mens moeten dienen. Zie ook de engelenrei aan het einde van het eerste bedrijf: 'Laat ons god in Adam eren. Al wat god behaagt, is goed.' (blz 39.)

Enige voorkennis van de bijbel is hier noodzakelijk, omdat dit gegeven samenhangt met Lucifers opstand. Deze kennis komt in opdracht 1 aan bod.

3. **Met welke opdracht sluit het tweede bedrijf af? Lees de 'toezang' van het engelenkoor op blz. 39.**

Laat ons God in Adam eren. Al wat God behaagt is goed.

4. Welke twee houdingen nemen de verschillende groepen engelen aan ten opzichte van dit nieuws in het derde bedrijf? Definieer ze als tegengestelde paren.

opstand – berusting

5. Lees nu het begin van het tweede bedrijf: de monoloog van Lucifer (blz. 41-43). Wat is Lucifers houding jegens Gods besluit om de mensheid te verheffen? Analyseer zijn argumentatielijijn. Let op: de argumentatielijijn bestaat uit twee onderdelen.

Deel A

Conclusie: De engelen hebben terecht de hoogste status in de hiërarchie der schepselen

Gegeven: De engelen zijn het eerst geschapen

Rechtvaardiging: Als de engelen het eerste geschapen zijn, dan hebben zij terecht de hoogste status (i.c. Als Gegeven, dan Conclusie)

Ondersteuning van de rechtvaardiging: Dat volgt uit de wetten van God (Bax 1991).

Deel B

Conclusie: Het recht van de engelen wordt geschonden

Gegeven: De mens wordt als hoogste geplaatst

Rechtvaardiging: (als Gegeven, dan Conclusie)

Ondersteuning: Krachtens het recht komt de hoogste positie aan de engelen toe (vgl.

Conclusie van de eerste redenering) (Bax 1991).

6. Welke pathetische middelen gebruikt Lucifer om zijn emoties over de verandering van de positie van de mens kenbaar te maken?

Dramatische omkering: voor de engelen breekt de nacht aan nu de dag aanbreekt voor de mens.

Woordkeuze: de engelen worden als 'slaven' van de mens getypeerd, hun nek wordt de voetenbank van de mens.

7. Lucifer sluit zijn monoloog af met een conclusie die afwijkt van zijn argumentatielijijn. Welke is dat?

In dit rijk hebben wij niet langer het recht van de eerstgeborenen. De mens is met recht de oppermaatschappij gegeven. Lucifer legt zich dus neer bij Gods bevel, hoewel hij dit ervaart als een vernedering voor de engelen.

Retorische strategieën van Belzebub

Belzebub reageert op Lucifers conclusie. Hij spreekt hem aan als 'Stedehouder van God'.

Dit is de benaming van Lucifers rol als plaatsvervanger van God. Hij moest namens God de hemelse orde handhaven.

8. In zijn betoog zijn twee drogredenen te herkennen. Welke? Lees zijn volledige reactie op p. 42-45 en beantwoord de vraag.

Een stromanargument (vertekenen van het standpunt). Belzebub geeft het nieuws van Gabriel over de verandering in de positie van de mens ten opzichte van de engelen onjuist weer. Hij biedt deze vervormde versie aan als waarheid. Hij doet dit wanneer hij stelt dat de mens Lucifer uitdaagt: 'De mens – een aardworm die uit een klomp aardse klei gekropen is – daagt uw heerschappij uit!' (regels 389–390).

In dit fragment is ook een pathetische drogreden (beroep op emotie) te herkennen door de mens 'een aardworm' te noemen die Lucifers heerschappij uitdaagt.

9. Aan het einde van Belzebubs reactie doet hij een beroep op Lucifers functie als Stedehouder van God. Wijs aan waar dit gebeurt. (Dit is waar Lucifer op reageert met: 'Dat zal ik tegenhouden.')

Ik voorzie dat de hemelse orde spoedig zal veranderen. (Lucifers rol is om de orde te handhaven.)

10. In Belzebub reactie (blz. 45) herhaalt hij zijn eerdere drogreden. Op welke andere manier verleidt hij Lucifer tot opstand?

Eerst prijst en vleit hij Lucifer, om tot deze vaststelling te komen: 'De Godtheit wort in hem gedient' (v. 417). Dan re-introduceert Belzebub de 'juridische' kwestie: het erfrecht van de engelen wordt geschonden. Daarbij stelt hij de zaak zo voor, alsof de mens zelf uit zou zijn op verheffing. (Bax 1991). Dit is een vertekening van het standpunt en een voorbeeld van een beroep op emoties.

11. Belzebubs drogreden wordt de kern van de leus van de Luciferisten in het derde bedrijf. Lees de reactie van de Luciferisten op Michaels standpunt: 'Wie tegen God samenspannt is allerminst rechtvaardig.' (p. 113) Noteer in eigen woorden de redentatie in het antwoord van de opstandige engelen.

Lucifer volgen, is strijden voor God of: de hemelse hiërarchie handhaven is God dienen.

12. Hoe kijk je na deze analyse naar de rol van Lucifer en Belzebub? Wie is volgens jou het brein achter de opstand? Wat is Lucifers verantwoordelijkheid hierin? Is dit een geval van peer pressure? Kies je eigen standpunt hierin. Zoek naar argumenten in het derde bedrijf om je standpunt te onderbouwen.

Eigen antwoord leerling. Er lijkt sprake te zijn van peer pressure. Kijk bijvoorbeeld naar blz. 123, waar Lucifer nog bij Gods orde wil blijven en welke reactie de Luciferisten geven – dezelfde drogreden als Belzebub: de mens bedreigt Gods orde en wij beschermen die. Andere standpunten zijn ook mogelijk, mits goed onderbouwd op basis van de tekst.

Bronnen

Bax, M. M. H. (1991). De engel van de wanhoop: De argumentatie rond het opstandsmotief in Vondels Lucifer. De Nieuwe Taalgids, 84. Opgehaald van https://www.dbnl.org/tekst/_taa008199101_01/_taa008199101_01_0011.php

Antwoorden opdracht 3 Lucifer als literair personage

In deze opdracht onderzoeken we het hoofdpersonage van Vondels tragedie: de gevallen engel Lucifer. Als je alle opdrachten volgt, kun je de voorkennisvraag over Lucifer overslaan.

Voorkennis en voorlezen

Maak deze opdracht na het lezen en bespreken van de hele tragedie. Lees je niet de hele tekst? Kies dan onderstaande fragmenten uit de hertaling van Marijke Meijer Drees (Kleine Uil, 2022). Zorg er wel voor dat je de tekst als geheel introduceert, bijvoorbeeld met behulp van de animatie. De leerlingen moeten wel de plotstructuur kennen om deze opdracht te kunnen maken.

Bij het eerste fragment is theaterlezen de optimale werkvorm. Gebruik de hertaling. Bij de andere fragmenten leest de docent voor. Leerlingen lezen mee in hun eigen exemplaar.

Theaterlezen

(leerlingen de rol van Gabriel en Lucifer geven, hertaalde tekst gebruiken)

Hertaling blz. 49-53.

Beginnen bij:

Gabriel: Wat maakt u dan zo somber? (p. 49)

Tot: Gabriel: ..daar hebben wij geen weet van.' (p. 53).

Voorlezen

2e bedrijf: Lucifers plan (regels 569-585)

4e bedrijf De wanhoopsmonoloog (regels 1634 – 1655)

5e bedrijf: De val van Lucifer (regels 1941-1961).

Opdrachten voor in de klas

Voorkennis activeren

1. Heb je weleens een boek gelezen of een film of serie gezien waarin een personage met de naam Lucifer voorkwam? Wat voor personage was dat?

Eigen antwoord leerling

2. Wie is je favoriete bad guy / slechterik aller tijden? Waarom?

Eigen antwoord leerling

3. a. Maak een woordweb rondom Vondels personage Lucifer op basis van de tekst. Noteer in steekwoorden de eigenschappen die je uit de tekst afleidt.

Eigen antwoord leerling, mogelijke antwoorden: trots, wraakzucht, ambitie, jaloezie.

b. Klaar? Vergelijk je woordweb met dat van degene naast je en vul allebei je woordweb aan. Bewaar deze antwoorden, je hebt ze later nodig.

Eigen antwoord leerling

A Lucifer als tragische held

Om *Lucifer* beter te begrijpen gaan we kijken naar de context waarin Vondel dit personage opvoert: de tragedie. De tragedie was een klassiek genre met vaste kenmerken. Een daarvan heeft te maken met het hoofdpersonage. In een tragedie noem je dit hoofdpersonage een ‘tragische held’. Tragisch betekent in figuurlijke zin ‘noodlottig’. Er zijn eigenschappen waaraan je een ‘tragische held’ kunt herkennen. Lees de uitleg hieronder:

Tragische held: een definitie

Hoofdpersoon van een literair werk, doorgaans een tragedie of een roman, die als held verwickeld is in een reeks fatale gebeurtenissen die hem overkomen of die hij over zich afroept door een tragische vergissing te begaan, waardoor hij zijn treurig noodlot niet meer kan ontlopen. Bron: Lexicon van literaire termen, [DBNL](#).

4. Welke ‘fatale gebeurtenissen’ spelen een rol in Vondels tragedie?

5. Heeft Lucifer in jouw ogen een ‘noodlot’ dat hij niet kan ontlopen? Of maakt hij zelfstandig de keuze om in opstand te komen tegen God?

Eigen antwoord leerling. Lucifer lijkt wel een eigen wil te hebben, maar *peer pressure* van zijn volgelingen en zijn eigen noodlottige hoogmoed spelen een grotere rol.

6. Komt er een moment in de tragedie waarop hij nog tot inkeer had kunnen komen en de opstand tegen God had kunnen afblazen? Wanneer is dat? Bestudeer het vierde bedrijf.

Wanneer Rafael hem een handreiking doet en hem de vrede-stak aanbiedt (p. 146–147).

7. Wanneer is het 'point of no return'? Welke woorden van Lucifer markeren dit punt?

'want niet zyn overtreft verkleening duizentwerf' (p154). Veel liever was ik een kleurloze schaduw gebleven, een levenloos niets, want die vernedering is duizendmaal erger dan niets zijn. Hiermee begrijp je dat Lucifers hoogmoed definitief zijn ondergang gaat worden omdat hij de 'verkleining' ten opzichte van de mens niet kan verkroppen. En ook: 'Hier baet geen deinzen: neen, wij zijn te hoog geklommen' (p. 158). Terugtrekken is geen optie meer, ik ben te ver gegaan (hertaling p. 159).

Tragische vergissing

Voor renaissancegedichters zoals Vondel waren de klassieke schrijvers een autoriteit. Voor dramatische teksten werd Aristoteles' werk als leidraad beschouwd. Aristoteles heeft in zijn *Poetica* beschreven dat het doel van de tragedie is om vrees en medelijden op te wekken bij het publiek. Met een eenduidig slechte hoofdpersoon wek je geen medelijden op (maar afschuw), met een door en door goede hoofdpersoon evenmin. Daarom moet de hoofdpersoon ergens tussen goed en slecht in zitten; hij (of zij) heeft goede eigenschappen en zwakheden. De kern van de tragedie is dan dat zo'n genuanceerde held een verkeerde beslissing neemt en daarvoor moet boeten.

Vondel schreef hier zelf over in bijvoorbeeld de opdracht bij zijn tragedie *Mary Stuart*:

'De toneelwetten lijden by Aristoteles naulicks, datmen een personaedje, in alle deelen zoo onnozel [= onschuldig], zoo volmaect, de treurrol laet spelen; maer liever zulck eene, die, tusschen deughdelijck en gebreckelijck, den middelwegh houde, en met eenige schult en gebreken behangen, of door een hevigen hartstogt tot iet gruwzaems vervoert wert' (geciteerd in Kazemir 1943).

Een tragediepersonage mag dus niet al te volmaakt (saai) of alleen maar slecht (voorspelbaar) zijn.

8. In hoeverre herken je dit uitgangspunt in het personage dat jij genoemd hebt bij vraag 2?

Eigen antwoord leerling

Sympathy for the devil

9. Je hebt gelezen dat het doel van de klassieke tragedie is om vrees en medelijden op te wekken bij de toeschouwers, en dat Vondel met Lucifer een gelaagd personage wilde neerzetten. Is dat volgens jou gelukt?

Eigen antwoord leerling

10. Voor wie kun jij het meeste begrip opbrengen? Voor Lucifer, die in opstand komt tegen de verandering in de hemelse orde? Of voor de engelen die dienstbaar zijn en gehoorzamen zonder vragen te stellen over deze verandering?

Eigen antwoord leerling

11. Waar komt Lucifers angst voor verandering vandaan? Kun je voorbeelden noemen uit je eigen tijd waarin angst voor verandering van de bestaande orde een rol speelt?

Eigen antwoord leerling

B Lucifer in de literatuur

Ook andere schrijvers en dichters verwijzen naar het personage Lucifer. Jouw kennis van Vondels Lucifer helpt je om deze teksten te begrijpen, en andersom kunnen deze teksten je leeservaring van Vondels tragedie verdiepen.

In dit onderdeel vergelijk je twee gedichten waarin Lucifer voorkomt. Het eerste gedicht komt uit de negentiende eeuw en is geschreven door Willem Kloos, een van de Tachtigers. Het tweede gedicht is geschreven door M. Vasalis, een van onze bekendste dichters, in de twintigste eeuw.

XL.

IK ben de Dúivel-god dier grúwbre oorkónde,
't Vervlóekte Boék van laffen deémoed, klein,
Die loert, die loert, koud-donker, donker-rein,
Of Hij die ménschjes niet verdérvén kónde.

Ook HJ droeg fier, op 't lijf vol eeuw'ge pijn,
Eén matelóoze, toégeschroeide wonde,
Dat alles had zóó anders kunnen zijn. -
Zijn Zijn... Myserie, maar zijn Schijn.... Dood-zonde.

Want ook IK viel, uit een licht Rijk van 't Goede
In dit groot Duister, dat nu Mijn Licht zij,
En waar Ik eeuwig als Verdoemde in brand.

Maar, in de pracht van mijne staat'ge woede,
Voel Ik mij groot en heerlijk, dat Ik vrij
Haten en kwaad-doén mag, met sterke hand.

Willem Kloos (1859-1938)

12. De naam Lucifer komt in dit gedicht niet voor. Hoe herken je toch dat het om dit personage gaat? Verwijs naar voorbeelden in het gedicht.

De 'Duivel-god' in vers 1, de val in de derde strofe, de 'staatge woede' in de laatste regel (statige woede: trotse woede), de wraakgedachte over de mens in de eerste strofe.

13. Wie is de 'hij' waarover de tweede strofe spreekt?

Over Jezus, die volgens de christelijke leer door zijn dood de zonden van de mensen op zich nam (dood-zonde). Wijs ook op het engelenkoor op p.199 van de hertaling waarin de komst van Jezus en deze verlossing door Vondel aangekondigd wordt.

14. a Dit gedicht is een sonnet: een veertienregelig gedicht met een vast rijmschema. Hoe zit het rijmschema hier in elkaar?

ABBA ABBA CDC DCD

b Vaak is er inhoudelijk een wending of omslag te zien aan het begin van de tweede strofe. Maar de wending kan ook verderop vallen. Waar ligt in dit sonnet de wending? Leg de wending ook uit.

In de laatste strofe. 'Maar' leidt de wending in. De laatste strofe benadrukt de acceptatie en zelfs trots van de spreker op zijn huidige staat:

Maar, in de pracht van mijne staat'ge woede,
Voel ik mij groot en heerlijk, dat ik vrij
Haten en kwaad-doen mag, met sterke hand.

Deze wending markeert een verschuiving van een lijdensweg naar een acceptatie van de eigen macht en vrijheid in de huidige staat van verdoemenis. Het sonnet eindigt met een paradoxale trots en een gevoel van grootsheid in de zelfgekozen rol van de spreker als 'duivel-god'.

15. Welke twee belangrijkste eigenschappen van Lucifer komen naar voren in Kloos' gedicht?

Trots of hoogmoed en woede

Herfst

Toornige vreugde doet mij rechtop gaan
dwars door de herfstige plantsoenen
waar in nat verwilderd gras
rillend naast de zwarte plas
een troep verregende kalkoenen
verworpen, onheilspellend staat.
De wind schuift in de glazen wolken
lichtende wakken hemel open
en wervelt glinsterende kolken
omhoog uit gele bladerhopen
Als gevallen engelen hokken
door geen zon meer te verzoenen
in een somber dreigend mokken
daar mijn broeders de kalkoenen.

M. Vasalis *Parken en woestijnen*

16. Vasalis' gedicht roept ook associaties op met Lucifer bij de lezer. Wijs aan welke regels je aan Lucifer doen denken.

De toornige vreugde in strofe 1, gevallen engelen in strofe 2 die hij 'zijn broeders' noemt, en die in strofe 1 'verworpen en onheilspellend' genoemd worden.

17. Herken je de eigenschappen die je bij vraag 15 noteerde ook in dit gedicht?

Eigen antwoord leerling. Wijs leerlingen ook op de overeenkomst tussen het 'fier' bij Kloos en het 'trots rechtopgaan' bij Vasalis.

18. Vasalis introduceert de kalkoenen in het park als Lucifers broeders. Waarom kalkoenen? Kun je dit aan een passage in de tragedie linken?

Pak de passage over de staatverandering van Lucifer en zijn volgelingen uit het vijfde bedrijf erbij (hertaling p. 181) en lees voor. Hierin wordt de verandering van schoonheid naar afzichtelijke monsterlijkheid beschreven. Projecteer eventueel een foto van kalkoenen op het scherm. Kun je deze vogels met de afzichtelijke duivels van Vondel relateren? Vondel noemt de engelen voor de val 'hemelduiven'.

Afronding

Lees nu je antwoorden terug bij vraag 3. Als het goed is heb je na het maken van deze opdrachten meer geleerd over Lucifer als literair personage. Schrijf een mini-essay (150-250 woorden) waarin je het personage Lucifer introduceert aan medeleerlingen die hem nog niet kennen.

Verantwoording brongebruik:

De selectie van de gedichten over Lucifer ontleen ik aan Bas Jongenelens duivelsboek. Ook ben ik in mijn interpretatie van de gedichten schatplichting aan dit boek.

Bronnen

Kazemier, G. (1943). De tragische held bij Vondel. *De Nieuwe Taalgids, Jaargang 37*. DBNL.
https://www.dbnl.org/tekst/_taa008194301_01/_taa008194301_01_0084.php

Lexicon van literaire termen. (z.d.). DBNL.
https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_05357.php

Jongenelen, B. (2022). *De duivel in de Nederlandse literatuur*. Gompel & Svacina.

Van den Vondel, J. (2022). *Lucifer* (M. Meijer Drees, Hertaling). Uitgeverij Kleine Uil.

Vasalis, M. (1993). *Parken en woestijnen*. Uitgeverij G.A. van Oorschot.

Antwoorden opdracht 4 Literaire schandalen

In deze opdracht ga je het verbod op de opvoering van *Lucifer* in 1654 vergelijken met een ander literair schandaal waarin religie de hoofdrol speelde: het Ezelsproces tegen de schrijver Gerard Reve in 1966. Het Ezelsproces is één van de bekendste literaire schandalen van de 20e eeuw.

Vorbereiding docent

Lees het [Berecht aan alle Kunstgenoten](#) (de inleiding bij *Lucifer*), [Het berecht van Lucifer](#) (de uitleg bij deze tekst) en de informatie van het Literatuurmuseum ([Reve wilde zelf zijn 'Ezelproces'](#)) en bekijk de twee vlogboekvideo's van Jörgen Apperloo: [Het Ezelsproces met Gerard Reve: \(1\) De aanloop](#) en [Het Ezelsproces met Gerard Reve: \(2\) De rechtszaak](#) (Vlogboek).

Het is aan te raden om het *Berecht aan alle Kunstgenoten* klassikaal te lezen zodat alle leerlingen deze inleiding van Vondel zelf begrijpen voordat ze aan de opdrachten beginnen. Daarna kunnen leerlingen deze opdrachten zelfstandig maken.

Voorkennis

Beantwoord deze vragen voordat je aan de opdracht begint.

1. Mag de overheid tegenwoordig zomaar een boek verbieden?

Antwoord: Nee, dat mag niet. De in de Grondwet vastgelegde vrijheid van meningsuiting bepaalt dat een publicatieverbod vooraf vrijwel nooit mogelijk is.

2. Wat is het verschil tussen een verboden boek en een omstreden boek?

Antwoord: Een verboden boek is niet vrijelijk verkrijgbaar in de boekwinkel en de bibliotheek. Een omstreden boek is een boek waarover felle discussies plaatsvinden in het publieke debat.

3. Ken je een voorbeeld van een omstreden boek?

Mogelijke titels: *De duivelsverzen* van Salman Rushdie, *Lucifer* van Connie Palmen, *De porseleinkast* van Nicolien Mizee. De boeken die in de Verenigde Staten middels zogeheten *book bans* uit scholen en bibliotheken worden geweerd.

4. Is dat boek daadwerkelijk ook verboden?

Eigen antwoord van de leerling.

5. Waarom zou de overheid een boek willen verbieden?

Mogelijk antwoord: In principe zal een democratische overheid nooit een boek willen verbieden. Ondemocratische regimes willen boeken verbieden omdat er meningen in voorkomen die tot mogelijk verzet van de bevolking kunnen leiden.

6. Waarom zouden maatschappelijke of religieuze groeperingen boeken willen verbieden?

Mogelijk antwoord: Omdat ze bang zijn dat de inhoud van de tekst de lezer beïnvloedt en op gedachten brengt die niet in overeenstemming zijn met het gedachtengoed dat de groepering uitdraagt die het boek wil verbieden.

Een verboden toneelstuk

Lucifer van Vondel geldt als een van de literaire klassiekers van Nederland. In Vondels tijd was het toneelstuk echter een omstreden tekst. Een week na de eerste opvoering in de Stadsschouwburg in Amsterdam moest het stuk van de bühne.

Lucifer werd door het Amsterdamse stadsbestuur verboden omdat het stuk zich in de hemel afspeelde ('Het toneel is in den hemel') en de engelen menselijke eigenschappen hadden. In Vondels tijd werd dit als godslasterlijk gezien. Protestantse predikanten verweten de katholieke Vondel dat hij "t heilige vermengde met menselijke vonden en daar een spel van maakte", adus zijn biograaf Geeraard Brandt. 'In dit spel, zeiden ze, waren onheilige, onkuische, afgodische, valsche, en gansch stoute dingen, te spitsvondig uit menschelyke harsenen gezoogen, begreepen.'

Het verbod had een averechts effect. Juist het schandaal leverde Vondel succes op. Lezers stortten zich gretig op de tragedie over de gevallen engel. De eerste druk van het toneelstuk was snel uitverkocht. Daarna volgde in 1654, het jaar dat *Lucifer* voor het eerst werd opgevoerd, nog zes drukken. Toen de verzamelde werken van Vondel in 1720 verschenen, werd *Lucifer* als eerste tekst opgenomen.

Omstreden teksten

Literaire teksten die de gangbare godsdienstige en maatschappelijke normen en waarden aan de kaak stellen, kunnen nog steeds voor veel woede en verontwaardiging en zelfs geweld zorgen. In 1989 werd de Britse schrijver Salman Rushdie ter dood veroordeeld door de Iraanse geestelijk moslimleider Khomeini vanwege zijn roman *De duivelsverzen*. Het boek zou beledigend zijn voor moslims omdat de profeet Mohammed erin wordt afgeschilderd als een man die geniet van aardse genoegens. Dat verwijt lijkt een beetje op dat van de predikanten en stadsbestuurders die vonden dat Vondel het heilige (religieuze) met het menselijke vermengde. Rushdie leefde jarenlang ondergedoken en wordt nog steeds beveiligd. In 2022 werd Rushdie ondanks die beveiliging tijdens een lezing aangevallen en neergestoken. Hij overleefde de aanslag, maar mist sindsdien een oog.

Het Ezelsproces tegen Gerard Reve

In 1966 werd Gerard Reve voor de rechter gedaagd omdat hij beschreef hoe God in de vorm van een ezel de liefde bedrijft. Deze rechtszaak staat bekend onder de naam Ezelsproces. De schrijver werd aangeklaagd wegens 'smalende godslastering' in twee van zijn geschriften: 'Brief aan mijn bank' en *Nader tot U*. Godslastering betekent belediging van God. Tot 2014 was godslastering strafbaar in Nederland.

Reve laat de ik-persoon de liefde bedrijven met God, die de vorm van een ezel heeft aangenomen. Na twee jaar procederen werd Reve door de Hoge Raad, de hoogste rechtbank van Nederland, vrijgesproken.

Dit is de passage in *Nader tot U* (1966) die als aanstootgevend en godslasterlijk werd beschouwd. De hoofdpersoon neemt zich voor een boek te schrijven dat alle andere boeken overbodig maakt.

En God Zelf zou bij mij langskomen in de gedaante van een éénjarige, muisgrijze Ezel en voor de deur staan en aanbellen en zeggen: "Gerard, dat boek van je - weet je dat Ik bij sommige stukken gehuild heb?"

"Mijn Heer en mijn God! Geloofd weze Uw Naam tot in alle Eeuwigheid! Ik houd zo verschrikkelijk veel van U," zou ik proberen te zeggen, maar halverwege zou ik al in janken uitbarsten, en Hem beginnen te kussen en naar binnen trekken, en na een geweldige klauterpartij om de trap naar het slaapkamertje op te komen, zou ik Hem drie keer achter elkaar langdurig in Zijn Geheime Opening bezitten, en daarna een presentemplaar geven, niet gebrocheerd, maar gebonden - niet dat gierige en benauwde - met de opdracht: Voor de Oneindige. Zonder Woorden.

Een jaar eerder schreef Reve vanuit Spanje het volgende aan zijn bank:

Maar het liefste zijn hier de ezels. Dat zijn zulke schatten! Maar ze hebben het heel hard. Ik geef ze altijd mijn suiker, want die gebruik ik niet als ik op terrassen koffie drink. Als God zich opnieuw in de Levende Stof gevangen geeft, zal Hij als Ezel terugkeren, hoogstens in staat een paar lettergrepen te formuleren, miskend en verguisd en geranseld, maar ik zal Hem begrijpen en meteen met Hem naar bed gaan, maar ik doe zwachtels om Zijn hoefjes, dat ik niet te veel schrammen krijg als Hij spartelt bij het klaarkomen.

Ach, soms smelt je hart, als je een ezel ziet met een ezelsveulen - wie dat ziet en dan nog God zou kunnen loochenen, dat is onbegrijpelijk.

In deze opdracht vergelijk je het Ezelsproces met het verbod van Vondels *Lucifer* in 1654.

Opdracht 1

A Bekijk de video's van Vlogboek over het Ezelsproces en lees de informatie op de website van het Literatuurmuseum over deze rechtszaak.

[Het Ezelsproces met Gerard Reve: \(1\) De aanloop](#) (Vlogboek)

[Het Ezelsproces met Gerard Reve: \(2\) De rechtszaak](#) (Vlogboek)

[Reve wilde zelf zijn 'Ezelsproces'](#) (Literatuurmuseum)

Waarom wilde Reve zelf dat het proces tegen hem zou doorgaan (video 1 en 2 en Literatuurmuseum)?

Antwoord:

Reve wilde de kans krijgen om vrijgesproken te worden van smalende godslastering. Hij zei dat de beschuldigingen van godslastering hem omzet kostten. Religieuze scholen en boekhandels zouden hem boycotten waardoor hij minder boeken zou verkopen.

B Welk godsbeeld heeft Reve volgens zijn pleitrede (video 2) en de hierboven geciteerde passage in *Nader tot U*? Komt dat overeen met het beeld van God dat Vondel in *Lucifer* schetst? Kijk bijvoorbeeld naar de engelenkoren aan het einde van het eerste bedrijf (p. 34-39).

Antwoordmogelijkheid:

Reve denkt dat God eenzaam en vergevingsgezind is. Hij stelt God gelijk aan zichzelf en ziet hem als een liefdespartner. In de passages die in het Ezelsproces worden beoordeeld, is God een actief personage met menselijke eigenschappen. Volgens Reve bestaat er tussen God en de mens een gelijkwaardige, wederkerige relatie.

God ontbreekt bij Vondel als handelend personage. Hij wordt alleen beschreven door de engelen. In de engelenkoren wordt God voorgesteld als boven de mensen verheven en niet kenbaar. De mens en de engelen zijn er om God te aanbidden.

De verdediging van Vondel en Reve

Het werk van schrijvers wordt vaak letterlijk gelezen en auteur en personages worden vaak met elkaar verward. Dat kan leiden tot misvattingen en onterechte beschuldigingen. Zowel Vondel als Reve gingen in op (mogelijke) beschuldigingen aan hun adres. Vondel verwachtte al dat zijn tragedie ophef zou veroorzaken, dus voegde hij een 'voorbericht' toe waarin hij zijn keuzes verdedigt, getiteld *Berecht aan alle kunstgenoten, en Begunstigers der Toneelspelen*. Reve ging tijdens het hoger beroep in zijn proces in een uitgebreide pleitrede in op alle verwijten en beschuldigingen. Beide schrijvers leggen ook uit wat literatuur volgens hen is.

In *Berecht aan alle Kunstgenoten*, de inleiding bij *Lucifer*, pleit Vondel voor de vrijheid van dichters om te schrijven wat zij willen. Hij spreekt van de 'levendige verbeeldingskracht' van de literatuur. Vondel erkent ook dat literaire teksten impact kunnen hebben en niet altijd iedereen zullen bevallen. Hij wijst er echter ook op dat de manier waarop hij engelen afschildert al in de Bijbel voorkomt. Bovendien is Nederland een door en door christelijk land. Niemand stelt de positie van godsdienst ter discussie.

Bij gelegenheid van deze onschuld (*rechtvaardiging*) acht ik niet ongerijmd hier terloops iets aan te roeren tot onschuld van toneel en toneeldichteren die bijbelstof voorstellen, naardien ze bijwijlen opspraak (*kritiek*) onderworpen zijn; gelijk trouwens 's mensen zinnelijkheid verscheiden is, en d' ongelijke getemperdheid der hersenen veroorzaakt dat d' een trek tot een zelve zaak heeft die den anderen tegen het hart steekt.
(...)

Onder d' Engelse onroomsen heeft de geleerde pen van Richard Baker Lucifer en al den handel der oproerige geesten, ook vrij breed in 't rijmeloos (*proza*) uitgestreken. Wel is waar dat de Vaders der oude kerke de gekristende toneelspeelders buiten de gemeenschap der Kerke keerden en het toneelspel van dien tijd heftig bestreden, maar let men er wel op, de tijd en reden van dien was heel anders gelegen. De wereld lag toen nog diep, op vele plaatsen, in heidense afgoderije verzonken. De grond (*het fundament*) des Christendoms was nog onbestorven (*niet stevig verankerd*).

(...)

Wie dan dit onderscheid [*tussen misbruik van toneel en de didactische werking ervan*] vat, zal wel, het misbruik der toneelkunste bestraffende, het rechtmatig gebruik niet ongenadig vallen en dezen heerlijken, ja goddelijken vond, een eerlijke uitspanninge en honigzoete verkwikkinge van 's levens moeielijkheden, de jeugd en kunstbeminnde burgerije niet misgunnen; opdat wij, hierdoor gemoedigd, Lucifer met meer ijver ten treurtonale voeren, waar hij, endeljk, van Gods bliksem getroffen, ter helle stort, ten klaren spiegel van alle ondankbare staatzuchtigen, die zich stouteljk tegen de geheiligde machten en majesteiten en wettige overheden durven verheffen.

Reve schreef in zijn *Pleitrede voor het Hof* dat hij terechtstaat 'wegens het publiceren van twee teksten van mythische aard, waarin de Godheid, als dier geïncarneerd, een seksuele rol vervult'. Schrijvers en andere kunstenaars moeten nooit iets uitsluiten, vindt Reve.

Zoals geen componist een bepaalde noot of een bepaald akkoord bij voorbaat zal uitsluiten, en zo min als een schilder een bepaalde kleur uit beginsel van zijn palet zal weren, zo min verwerpt de schrijver die zijn naam waardig is, bij voorbaat enig woord. Waar het om gaat, is die vraag, of de aanwezigheid van de noot, het akkoord, de kleur of het woord, in het werkstuk van de kunstenaar vereist is.

A Lees eerst [Berecht aan alle Kunstgenoten](#) dat vooraf gaat aan *Lucifer*. (Een uitleg over deze tekst vind je hier: [Het berecht van Lucifer](#).)

Waarom begint Vondel zijn treurspel met een uitgebreide inleiding over de rol van kunst en de rol die engelen in de Bijbel spelen? Op welke manier verdedigt Vondel de vrijheid van de schrijver om zijn fantasie te gebruiken?

Antwoordmogelijkheid: Vondel verwachtte bij voorbaat al problemen omdat zijn toneelstuk over een religieus onderwerp ging en hij had gekozen voor een manier van opvoeren (met de hemel als het toneel en engelen met menselijke eigenschappen) die nog niet eerder was vertoond.

Vondel verdedigt de vrijheid van de schrijver om zijn fantasie te gebruiken door een beroep te doen op Horatius die een pleidooi hield voor onbepaalde dichtelijke vrijheid. Vondel sluit aan bij theologische opvattingen in zijn tijd en benadrukt steeds dat zijn *Lucifer* niet sterk afwijkt van de Bijbel en godsdienstige ideeën die in zijn tijd opgang deden.

B Vergelijk de rechtvaardiging van Vondel met die van Reve. In hoeverre komt hun opvatting over literaire vrijheid overeen? Zie je ook verschillen?

Overeenkomsten

Beide auteurs vinden dat de literatuur een grote vrijheid zou moeten genieten.

Verschillen

Vondel is van mening dat schrijvers literatuur niet mogen misbruiken. Hij legt uit dat *Lucifer* juist de boodschap heeft dat staatzucht wordt bestraft. Reve vindt dat schrijvers in principe alles mogen schrijven wat zij willen, maar dat wel bekeken kan worden of kwetsende woorden artistiek vereist zijn. Dat wil niet zeggen dat hij voor een verbod is van literaire teksten waarin bepaalde woorden of handelingen misschien niet op hun plaats zijn.

Reve schreef zijn verdediging pas toen hij aangeklaagd werd. Vondel verdedigde de inhoud van *Lucifer* al op voorhand door zijn toneelstuk van een verklarende inleiding te voorzien.

Bronnen

Fekkes, J. (1988). *De God van je tante ofwel het Ezelproces van Gerard Cornelis van het Reve*. De Arbeiderspers.

Hoge Raad der Nederlanden (2023). [Publicatie oud arrest uit 1968: het zgn. Ezelproces van schrijver Gerard Reve](#).

Meijer Drees, M, Prandoni, M, & SchlusemannR. (2018). *De glans van Vondels Lucifer. Opvoeren, vertalen, herinneren*. Amsterdam University Press.

Reve, G. (1999). Pleitrede voor het Hof. In: *Verzameld werk*, deel 2, pp. 354-384. L.J. Veen.

Rooduijn, T. (2018). [Het Ezelproces van Gerard Reve 50 jaar later](#) (Radio Doc).

Schenkeveld-van der Dussen, M.A. (2004). 'Het berecht van Lucifer'. In: Joost van den Vondel, *Lucifer. Adam in ballingschap, of Aller treurspelen treurspel. Noah, of Ondergang der eerste wereld*. Bert Bakker.

Vondel, J. van den. [Het berecht aan alle Kunstgenoten, en Begunstigers der Toneelspelen](#). In: Joost van den Vondel, *Lucifer. Adam in ballingschap, of Aller treurspelen treurspel. Noah, of Ondergang der eerste wereld*. Bert Bakker.

Weijts, C. (2018). [Reve wilde zelf zijn 'Ezelproces'](#) (Literatuurmuseum).

Antwoorden opdracht 5 De stijl van Vondels *Lucifer*

In deze opdracht kijken we niet alleen naar de inhoud van Vondels *Lucifer*, maar ook naar de manier waarop deze inhoud onder woorden gebracht is. We kijken dus naar de schrijfstijl van Vondel. Misschien viel het je al op tijdens het lezen: dit is geen alledaags zeventiende-eeuws Nederlands. Vondel koos een stijl die paste bij het verheven onderwerp waarover hij schreef: 'Het toneel en de personaadjen (personages) zijn zeker zodanig en zo heerlijk dat ze enen heerlijker stijl vereisen en hoger laarzen dan ik haar weet aan te trekken.'

Omdat het om Vondels stijl gaat, staat de oorspronkelijke tekst centraal. We gebruiken de hertaling als hulpmiddel. Ook vergelijken we de stijl van Vondel met tijdgenoten zoals de schilder Rembrandt en de dichter P.C. Hooft, om beter te begrijpen welke kenmerken typerend zijn voor de periode waarin Vondel schreef.

Kijken en benoemen: wat kenmerkt Vondels stijl?

wij volgen, streef vooruit op uw gezwinde veren.
Wij willen sneuveln of zeeghaftig triomferen.
p. 122, regels 1234/5

1. Welke stijlmiddelen herken je in deze regels?

Parallelisme: Dit is te zien in de constructie van de zinnen, waarbij de zinsstructuur herhaald wordt: "wij volgen" en "wij willen".

Alliteratie: Dit is de herhaling van beginmedeklinkers in woorden die dicht bij elkaar staan, zoals in "volgen en veren". Er zitten veel klankherkalingen met de 'w' en 'v' in dit fragment.

Antithese: Dit is een stijlfiguur waarbij tegengestelde begrippen naast elkaar geplaatst worden om een contrast te creëren. In dit geval zijn de begrippen "sneuveln" (sneuvelen, verliezen) en "triomferen" (overwinnen) tegenstellingen die samen een sterke boodschap vormen over de bereidheid om te vechten en te winnen of te verliezen.

Versvorm

2. Markeer in de regels waar de klemtoon valt als je de regels voorleest. Vergelijk je antwoord met dat van medeleerlingen: komen jullie antwoorden overeen? Wat is een logisch moment voor een pauze? Geef in de versregel aan met een recht streepje.

Wij volgen, streef vooruit op uw gezwinde veren.

- Wij vól-gen, streef voór-uit | op uw gezwí-nde vé-ren.

Wij willen sneuveln of zeeghaftig triomferen.

- Wij wíl-len, sneúv-len | of zeeghaf-tig tri-om-fé-ren.

De versvorm die Vondel gebruikt, heet een Alexandrijn, een versvorm die in de renaissance veelvuldig wordt toegepast. Ook in zijn taalspel is Vondel een typische renaissance-dichter. Zijn biograaf Piet Calis noemt Vondel 'een dichter van tegenstellingen' en dit zie je niet alleen in dit fragment, maar ook in de tragedie als geheel terug: licht en duisternis, opgang en val, engel en duivel. Calis vergelijkt Vondel met zijn tijdgenoot Rembrandt, die in zijn schilderijen ook speelde met sterke contrasten tussen licht en duisternis.

Ook bij dichters uit Vondels tijd is een speelse omgang met taal te herkennen. P.C. Hooft maakte net als Vondel deel uit van een rederijderskamer, een dichtgenootschap waarin vakgenoten schaaften aan hun teksten en elkaar feedback gaven. Rederijders besteedden veel aandacht aan de vormgeving van hun teksten. Ze hadden er tal van uitdagende regels voor. Het ging erom wie binnen de gestelde grenzen de mogelijkheden van de taal het 'kunstigst' wist te gebruiken om zijn boodschap over te dragen.

P.C. Hooft's sonnet 'Gezwinde Grijsaard' is een voorbeeld van zo'n kunstige rederijderstekst. Het sonnet was een populaire vorm in de renaissance, misschien wel omdat er zulke duidelijke vormeisen waren (zoals je misschien nog weet uit opdracht 1). Een sonnet is een veertienregelig gedicht met een vast rijmschema. Vaak is er inhoudelijk een wending of omslag te zien aan het begin van de tweede strofe.

3. Lees het Sonnet 'Gezwinde Grijsaard'. Zoek van woorden die je niet kent de betekenis op in een [historisch woordenboek](#).

gezwind = rap, vlug

staag = aanhoudend, voortdurend

afzijn = verwijderd zijn van de plaats waar anderen zich bevinden

schoorvoetig = de voeten schoor zetten of tegenstribbelen, aarzelend of weifelend voortgaan of te werk gaan

mishagen = antoniem van behagen, niet aangenaam zijn

Gezwinde Grijsaard

Gezwinde grijsaard die op wakkre wieken staag
De dunne lucht doorsnijdt, en zonder zeil te strijken
Altijd vaart voor de wind, en ieder na laat kijken,
Doodsvijand van de rust, die woelt bij nacht, bij dag,

Onachterhaalbre Tijd, wiens hete honger graag
Verslokt, verslindt, verteert al wat er sterk mag lijken
En keert en wendt en stort Staten en Koninkrijken;
Voor iedereen te snel, hoe valt gij mij zo traag?

Mijn lief, sinds ik u mis, verdrijve ik met mishagen
De schoorvoetige Tijd, en tob de lange dagen
Met arbeid avondwaarts; uw afzijn valt te bang.

En mijn verlangen kan de Tijdgod niet bewegen.
Maar 't schijnt verlangen daar zijn naam af heeft gekregen,
Dat ik de Tijd die ik verkorten wil, verlang.

- 4. Het gedicht is gericht aan de tijd, die soms vlug en soms traag lijkt te gaan. Waar zit de wending in dit gedicht? Waarom en wanneer vertraagt de tijd, die meestal zo snel lijkt te gaan?**

In de derde strofe, door het gemis/de afwezigheid van de geliefde.

- 5. Net als bij Vondel zit dit sonnet vol met alliteraties en antithesen. Welke herken je?**

alliteraties: Gezwinde grijsaard, wakkre wieken, de dunne...doorsnijdt, zonder zeil, vaart voor, heten honger, verslokt verslindt, verteert, arbeid avondwaarts.

antitheses: traag en gezwind, nacht en dag, verkorten en verlangen, stilstand en beweging, gestaag voortgaan van de tijd en de ervaren onderbreking ervan door gemis.

- 6. Een ander opvallend kenmerk bij Hoofts sonnet zijn de drieslagen die je tegenkomt. Dit zijn opsommingen van drie woorden die samen een geheel vormen. Noteer welke drieslagen je ziet bij P.C. Hooft**

Drieslagen:

verslokt, verslindt, verteert
keert en wendt en stort

De drieslag als stijlstrategie

De drieslag wordt soms ook wel aangeduid met de Latijnse term trikolon (of tricolon). Deze stijlstrategie wordt al heel lang gebruikt. Ik kwam, ik zag, ik overwon schreef de Romeinse legeraanvoerder Julius Caesar na een gewonnen veldslag (veni, vidi, vici). En de Bijbel noemt geloof, hoop en liefde als pijlers van een betekenisvol leven. Ook tegenwoordig wordt de drieslag veel gebruikt, bijvoorbeeld in reclames. Shoot it. Save it. Share it. (iPhone). Veilig, vlug, voordelig was ooit de reclameslogan van de Nederlandse Spoorwegen. Een busmaatschappij sloot aan met snel, stipt, slim. Het mooie aan de drieslag is dat die in verschillende situaties kan worden gebruikt: in krantenberichten, betogen, columns, toespraken, reclames, etc. Wat maakt deze stijlstrategie aantrekkelijk? Een goede drieslag maakt taalgebruik speels en afwisselend. Een leerling schreef bijvoorbeeld in een opstel over huiswerk: Ik wil graag zelf bepalen waar, wanneer en met wie ik mijn huiswerk maak. Deze drieslag maakt de zin net iets leuker om te lezen. Er is nog een tweede effect. Een geslaagde drieslag geeft de lezer het idee dat een opsomming 'compleet' is. Met een goede drieslag 'is alles gezegd'. Hierboven heb je daarvan voorbeelden gezien. Een geslaagde drieslag maakt een reclameslogan opvallender, een betoog krachtiger en een toespraak prettiger om naar te luisteren. Sommige drieslagen die je zojuist hebt gelezen vallen om nóg een reden op. Bij veel van deze drieslagen zijn de beginletters zijn dezelfde: Veilig, Vlug, Voordelig. Zo'n alliteratie (gelijke beginletters) maakt een drieslag extra bijzonder. Een alliteratie creëert dus een extra effect, maar ze is niet per se nodig. Ook in Vondels fragment zit een allitererende drieslag: volgen, vooruit en veren.

Tweeslagen

Behalve de drieslagen waar Vondel in *Lucifer* veelvuldig gebruik van maakt, kom je ook veel tweeslagen tegen. Vaak zijn dit paren van tegengestelde begrippen. In de fragmenten die we bekeken hebben: triomferen of sneuvelen. En bij Hooft, verlangen of verkorten.

Schrijfpdracht: schrijven als Vondel

Met de kennis die je opgedaan hebt bij het aandachtig lezen van de fragmenten van Vondel en Hooft, ga je nu zelf aan de slag met de besproken stijlstrategieën: alliteratie, anthiteses, twee- en drieslagen. Als je extra uitdaging wilt, kun je proberen om ook de versvorm van Vondel te volgen.

Je gaat een hertaling maken van een fragment uit Vondels *Lucifer* waarbij je Vondels schrijfstijl imiteert.

STAP 1. Ga naar pagina 58 van je tekst, en lees de regels 569–585 aandachtig. Zoek woordbetekenissen op in een [historisch woordenboek](#) en bekijk de prozahertaling van Marijke Meijer Drees om de passage te begrijpen.

STAP 2. Onderstreep de stijlstrategieën die je tegenkomt in het fragment. Die wil je zelf ook gaan gebruiken in modern Nederlands. Let vooral op twee- en drieslagen, alliteratie en Vondels gebruik van tegenstellingen (antitheses).

STAP 3. Zoek naar synoniemen. Om uit te komen qua klank en alliteraties heb je synoniemen nodig. Dit zijn woorden die dezelfde betekenis hebben. Een woord als 'heffen' bijvoorbeeld, dat 'opheffen' betekent, heeft de volgende synoniemen: ophalen, optillen, oplichten, tillen, opsteken, verheffen, ophijsen, omhoogtillen, omhooghalen. Met een synoniem kun je net beter uitkomen.

STAP 4. Aan de slag! Maak een eerste versie van je tekst. Lees hem hardop voor aan degene naast je om uit te proberen of de tekst goed loopt.

Verantwoording brongebruik

Voor de uitleg over drieslagen heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de Schrijfstijllessen van Jeroen Steenbakkers. De volledige lessenreeks is online te vinden. Omdat veel middelbare scholen deze lessen al opgenomen hebben in het curriculum volstaat misschien het herkennen van de drieslagen van Vondel.

Bronnen

[alexandrijn, Algemeen letterkundig lexicon - DBNL](#)

[Rederijkersliteratuur | Literatuurgeschiedenis](#)

<https://synoniemen.net>

[Historische woordenboeken – Instituut voor de Nederlandse Taal \(ivdnt.org\)](#)